







# سند تولید

## علوم انسانی اسلامی



مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام

۱۴۰۱/۵/۱



امام خمینی رحمته الله علیه:

علوم انسانی احتیاج به یک انسان‌های متعهد دارد. انسانی که تعهد به قواعد اسلام ندارد و تعهد به آن زیربنایی که توحید است، ندارد، در علوم انسانی نمی‌تواند عملی انجام بدهد الا انحراف.

صحیفه امام؛ ج ۱۴، ص ۲۹۲

## سند تولید علوم انسانی اسلامی



مقام معظم رهبری دامه‌عزله:

ما علوم انسانی‌مان بر مبادی و مبانی متعارض با  
مبانی قرآنی و اسلامی بنا شده است. علوم انسانی غرب  
مبتنی بر جهان‌بینی دیگری است، مبتنی بر فهم دیگری از  
عالم آفرینش است و غالباً مبتنی بر نگاه مادی است. خوب،  
این نگاه نگاهی غلط است؛ این مبنا، مبنای غلطی است.

دیدار با بانوان قرآن‌پژوه کشور، ۱۳۸۸/۷/۲۸

## سند تولید علوم انسانی اسلامی



علامه مصباح  
رضوان الله علیه :

علوم انسانی در اثبات یا ابطال مسائل مربوط به خود ... بر اصولی مبتنی‌اند که آگاهانه یا ناآگاهانه پذیرفته شده‌اند. این اصول از مبانی معرفت‌شناختی آغاز می‌شود و تا مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، ارزش‌شناختی و دین‌شناختی پیش می‌روند.... برای تولید علوم انسانی بر اساس مبانی استوار و متین عقلی به چنین طرح جامع و گسترده‌ای نیاز است.

رابطه علم و دین، ص ۲۴۰

## سند تولید علوم انسانی اسلامی



### آیت الله رجبی مد ظله العالی

تولید علوم انسانی اسلامی از نیازهای حیاتی جامعه و نظام اسلامی است و شناخت مبانی و روش‌شناسی علوم انسانی با رویکرد عقلانی و وحیانی و بهره‌گیری از معارف قرآنی و اسلامی، شرط لازم برای تولید علوم انسانی اسلامی است.

### سخن آغازین

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه، با مدیریت عالی بنیان‌گذار آن، علامه آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی رحمته الله علیه، بر اساس درکی درست از نیاز جامعه انسانی و اسلامی به پاسداری، ژرفابخشی و گسترش مبانی و آموزه‌های حیات‌بخش اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله در همه ابعاد فردی و اجتماعی تأسیس شد. هدف مؤسسه، تربیت فضلا و متخصصانی در رشته‌های مختلف علوم اسلامی و انسانی بود که بتوانند بر اساس مبانی اعتقادی و معارف اسلامی به پژوهش و آموزش در حوزه‌های مختلف علوم انسانی، و مقابله با اندیشه‌های انحرافی و التقاطی بپردازند.

آرمان‌ها و برنامه‌های مؤسسه پس از انقلاب اسلامی، مورد تأیید و حمایت بنیان‌گذار جمهوری اسلامی حضرت امام خمینی رحمته الله علیه و پس از ارتحال ایشان، مقام معظم رهبری، حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای دامه الله تعالی قرار گرفت. این مؤسسه تاکنون خدمات ارزنده و کم‌نظیری به جامعه اسلامی ارائه کرده است.

در سال ۱۳۹۰، به امر حضرت علامه مصباح رحمته الله علیه، شورای متشکل از برخی اساتید و مدیران مؤسسه با عنوان «شورای سیاست‌گذاری و نظارت بر تولید علوم انسانی اسلامی» و تحت اشراف معظم‌له

## سخن آغازین

به منظور بررسی و آسیب شناسی فعالیت های چند دهه گذشته و تعیین خط مشی آینده مؤسسه تشکیل شد. این شورا، پس از جلسات متعدد و طولانی، نهایتاً در سال ۱۳۹۳، سندی برای سامان دهی به تلاش های آموزشی و پژوهشی مؤسسه تهیه کرد.

در ادامه، در نتیجه نظر خواهی از استادان معظم مؤسسه و جلسات هم اندیشی و بررسی و نقد، و با عنایت به راهبردها و رویکردهای ابلاغی مقام معظم رهبری دامه عظمی اصلاحاتی زیر نظر حضرت آیت الله رجبی برکته دامت، ریاست محترم مؤسسه، در سند انجام شد و به شرح ذیل به تصویب نهایی رسید. این سند مبنای راهبردها، راهکارها، برنامه ریزی ها و فعالیت های بخش های مختلف آموزشی و پژوهشی مؤسسه و اعضای محترم هیئت علمی خواهد بود.

امیدواریم این تلاش ناچیز مورد توجه حضرت صاحب الامر - عجل الله تعالی فرجه الشریف - واقع شود تا با عنایت آن حضرت برکت و نورانیت یابد و منشأ خدمات و آثار فراوان و ماندگار شود، ان شاء الله.

## مقدمه

علوم انسانی از دیرباز بسیار اهمیت داشته و در روزگار معاصر، این اهمیت بر اثر عوامل گوناگون دوچندان شده است. بحران‌های معنوی و اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در سطوح فردی، اجتماعی، ملی و بین‌المللی از مهم‌ترین این عوامل اند. پیشرفت‌های چشم‌گیر علوم طبیعی، ریاضی، فنی و مهندسی، و رشد بسیار سریع تولید و تحول در صنعت و فناوری‌های نوین، هرچند برای رفاه و آسایش انسان و جوامع امروزی ثمرهای فراوان به بار آورده، از تأمین برخی نیازهای اصیل و فطری بشر، مانند تعالی انسانی، امنیت و آرامش، به شدت کاسته است.

به لحاظ نظری، بسیاری از مبانی، جهت‌گیری‌ها، رویکردها و احکام علوم انسانی موجود، از مهم‌ترین علل قهر علم و فناوری با معنویت و اخلاق، و فاصله گرفتن روزافزون از اهداف و آموزه‌های دینی است. اگر علوم انسانی که برای فراهم ساختن زمینه رشد و شکوفایی و سعادت انسان پدید آمده و گسترش یافته است، از آغاز، پایه‌ها و رویکردهایی صحیح و خردپذیر می‌داشت و در مسیر درست قرار می‌گرفت، به یقین امروز جهان شاهد این همه ناهنجاری، زشتی و پلستی نبود.

## مقدمه

با وجود این، بی‌تردید علوم انسانی می‌توانست، و هنوز نیز می‌تواند، ظرفیت‌ها و داده‌های بسیار ارزشمندی در اختیار انسان و جوامع بشری قرار دهد و پیمودن راه سخت و پریپیچ‌وخم پیشرفت و کمال را آسان‌تر کند. لیکن این امر مشروط به اصلاح بسیاری از مبانی و رویکردهای علوم انسانی و تولید علوم انسانی اسلامی بر اساس آموزه‌های مستدل عقلانی و وحیانی است.

از این رو، به‌نظر می‌رسد تولید علوم انسانی اسلامی و اسلامی‌سازی علوم انسانی بر اساس مبانی، اهداف و آموزه‌های اسلامی، بهترین و کاراترین روش برای احیای علوم انسانی است؛ زیرا اسلام کامل‌ترین و جامع‌ترین دین الهی با محتوا و پیام‌هایی جهانی و جاودانه است. مبانی بینشی و ارزشی اسلام ملاکی برای حقانیت مسیر و همه فعالیت‌های خُرد و کلان نظام اسلامی است. جامعیت بی‌بدیل و کمال بی‌نظیر اسلام سبب شده است که این دین پاسخگوی همه نیازهای مؤثر در کمال و سعادت حقیقی انسان، اعم از نظری و عملی، مادی و معنوی، و دنیوی و اخروی باشد.

اما با تأسف باید گفت ناآشنایی با اسلام یا مخالفت با آن، نادیده گرفتن یا غفلت از این موهبت الهی (به هر علت یا انگیزه‌ای) و سر و دل سپردن به اندیشه‌ها و فرهنگ‌های غیر اسلامی، به‌ویژه اندیشه و فرهنگ سکولار و انسان‌محور غرب جدید، نتایجی ناگوار و خسارت‌هایی جبران‌ناپذیر، نه‌تنها برای مردم این مرز و بوم و امت اسلام، که برای بشر داشته است.

از بارزترین و مهم‌ترین نمونه‌های این خسارت‌ها، بسیاری از آموزه‌ها، نظریه‌ها و احکام علوم انسانی‌اند که در بیشتر محیط‌ها و محافل علمی و دانشگاهی در ایران و سایر کشورها مطرح‌اند. تأسف

## سند تولید علوم انسانی اسلامی

و حیرت، آن‌گاه بیشتر می‌شود که می‌بینیم به‌رغم هشدارها، رهنمودها و تأکیدهای بنیان‌گذار انقلاب اسلامی علیه‌السلام و مقام معظم رهبری علیه‌السلام و عالمان خبیر و وارسته و نیز برخی تلاش‌های صورت‌گرفته، هنوز علوم انسانی ریشه در خاک اندیشه بیگانه از اسلام دارند و به جای چشمه زلال معارف اسلام، از سراب اصالت ماده و انسان، شکاکیت و نسبیت و لذت و سود مادی آب می‌خورند. روشن است که نتیجه چنین وضعیتی، تنها از دست رفتن سرمایه‌ها و فرصت‌های معنوی و مادی بشر است.

باری، توجه به اهمیت آنچه به‌اختصار بیان شد از یک سو، و عدم کفایت کارهای انجام‌شده در زمینه اسلامی‌سازی علوم انسانی و تولید علوم انسانی اسلامی از سوی دیگر، ضرورت پرداختن به این موضوع را روشن می‌سازد. از این‌رو، مسئولان و دانشوران مؤسسه پربرکت آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام بر آن شدند تا در چارچوب این سند، به قدر ظرفیت و توان، در این جهت نسبت به فعالیت‌ها و اقدامات پیشین، گام‌های مؤثرتری بردارند.

## ۱۰. کلیات

### ۱-۱. پیش فرض‌ها

از مهم‌ترین پیش فرض‌های این سند، می‌توان به این موارد اشاره کرد:

الف) علوم انسانی موجود نه تنها کمال و سعادت حقیقی انسان را در دنیا و آخرت تأمین نمی‌کنند، بلکه در بسیاری موارد با آن منافات دارند؛

ب) برخلاف توهم برخی از دگرانديشان، اسلامی‌سازی علوم انسانی و تولید علوم انسانی اسلامی نه تنها امکان دارد، بلکه در برخی موارد کمابیش محقق شده است؛

ج) وجود قدر مشترک میان علوم انسانی و آموزه‌های اسلام، اتصاف علوم انسانی به وصف «اسلامی» و نیز اسلامی‌سازی این علوم را توجیه می‌کند؛

د) آموزه‌های اسلام، اعم از توصیفی و دستوری، می‌توانند تأثیرات درخور توجهی بر علوم انسانی داشته باشند.

### ۱-۲. هدف

هدف این سند تعیین سیاست‌ها و راهبردها و ارائه راهکارها و اقداماتی است که موجب سامان یافتن فعالیت‌ها و زمینه‌ساز دست یافتن به نتایج مطلوب و از جمله موارد زیر می‌شود:

(الف) تعیین موارد سازگاری یا ناسازگاری علوم انسانی (به همان معنایی که در میان دانشگاهیان و اهل نظر در دنیای علم متداول است) با آموزه‌های اسلام؛

(ب) نشان دادن کاستی‌ها و ناراستی‌های علوم انسانی موجود؛

(ج) ارائه دیدگاه اسلام درباره نظریات مطرح در این علوم و تولید نظریات جدید؛

(د) پاسخ به پرسش‌ها و شبهات مطرح، به‌ویژه در میان دانشگاهیان و فرهیختگان.

مهم‌ترین پرسش‌هایی که این بخش از سند در پی پاسخ‌گویی به آنهاست، از این قرارند:

(الف) آیا علم و علوم انسانی تعریفی واحد و همگانی دارند؟ قلمرو علوم انسانی تا کجاست؟

(ب) چه نسبتی میان علوم انسانی و آموزه‌های اسلام برقرار است؟ این دو در چه مواردی با یکدیگر تلاقی دارند؟ در چه

## کلیات

مواردی بایکدیگر سازگاری و ناسازگاری دارند و ملاک سازگاری یا ناسازگاری آنها چیست؟

ج) علم اسلامی و علم انسانی اسلامی به چه معناست و چه ویژگی‌هایی دارد؟

د) اسلامی‌سازی علوم انسانی یا تولید علوم انسانی اسلامی به چه معناست؟

ابهام در پاسخ این پرسش‌ها موجب شده است تلاش‌هایی که تاکنون برای تولید علوم انسانی اسلامی صورت گرفته دچار پراکندگی و آشفتگی شود و به نتیجه مطلوب نرسد. از این رو، برای آنکه کارهای بعدی در این زمینه به این آفت مبتلانشوند، لازم است سندی برای سامان دادن به این تلاش‌ها تدوین شود تا با توجه به پاسخ صحیح پرسش‌های اساسی مزبور، هماهنگی لازم برای فعالیت‌ها تا رسیدن به نتیجه مطلوب حاصل شود.

**برخی نکات روشی مورد توجه در این سند عبارت‌اند از:**

الف) با توجه به گوناگونی و اختلاف آرا و دیدگاه‌ها در پاسخ به پرسش‌های مزبور، و به درازا کشیدن مباحث و چه بسا بی‌ثمر ماندن آنها، در این سند، ضمن توجه کامل به مهم‌ترین آرا و انظار، مبنا و محور مباحث، آرا و اندیشه‌های حضرت علامه مصباح رضوان الله علیه خواهد بود. البته آرا و اندیشه‌های ایشان نیز در جلسات علمی به بحث گذاشته، و از رهنمودهای ارزشمند استادان مختلف بهره‌گیری می‌شود؛

ب) تعریف واژگان و اصطلاحات کلیدی و تعیین تعریف مختار، رعایت سیر منطقی میان مباحث، توجه به اهم دیدگاه‌ها و بررسی و نقد آنها در موارد لازم و متناسب با اهداف سند و ارائه نظریه منتخب، رعایت اصول روش‌شناختی خاص هر بحث، و نیز توجه به هم‌زمانی علمی با مخاطبان اصلی، از دیگر نکات روشی این سند است. نکته آخر موجب می‌شود تا در هر مورد که تعریفی مورد قبول همگان باشد، از آن تعریف استفاده کنیم، و در صورتی که چنین تعریفی در دست نباشد، بهترین تعریف را برگزینیم یا تولید کنیم و مخاطب خود را از این موضوع آگاه سازیم.

## تعاریف

### ۲. تعاریف

از آنجا که در این سند مفاهیمی به کار رفته‌اند که ممکن است برای برخی موجب ابهام یا سوء تفاهم شود، توضیحی مختصر درباره آنها بایسته می‌نماید:

#### الف) علم

واژه علم که در فارسی به دانش و آگاهی ترجمه می‌شود، کاربردهای متنوعی دارد که گاه مطلق آگاهی، مانند علم حضوری، تصور و تصدیق را دربر می‌گیرد، و گاه به قیود خاصی مقید می‌شود، مانند علم به یک قضیه، علم مطابق با واقع، علم به مجموعه‌ای از مسائل، علم به مجموعه‌ای از مسائل حقیقی (غیر قراردادی)، یا علم به مسائل حقیقی که با روش تجربی قابل بررسی باشد (science). اما آنچه در بحث تولید علوم انسانی مدنظر است، علم به همان اصطلاح متداولی است که بر شاخه‌هایی از دانش همچون فیزیک، شیمی، زیست‌شناسی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد، تفسیر قرآن، فقه، تاریخ، اخلاق، فلسفه و معرفت‌شناسی اطلاق می‌شود. به‌نظر می‌رسد وجه جامع این اصطلاح این است که به مجموعه‌ای

## سند تولید علوم انسانی اسلامی

از مسائل اطلاق می‌شود که معمولاً موضوع واحدی دارند، با صرف‌نظر از پاسخ‌های مختلفی که به این مسائل داده می‌شود، و روشی که برای اثبات یا حل آن مسائل به کار گرفته می‌شود، و مبانی و اهدافی که دارد. البته ممکن است در تعریف برخی علوم، مانند خداشناسی فلسفی، خداشناسی عرفانی، روان‌شناسی تجربی، علم فقه و فلسفه، روش خاصی اخذ شده باشد. نیز ممکن است اهداف یا مبانی خاصی را در علم قید کرده باشند، مانند فلسفه الحادی، فلسفه الهی، اقتصاد مارکسیستی، و اقتصاد اسلامی. اما اصطلاحی که علم را به تحقیق با روش تجربی اختصاص می‌دهد، مبتنی بر برخی مبانی روش‌شناختی است که مناقشه‌برانگیزند.

### ب) اسلام

واژه اسلام نیز اصطلاحات متعددی دارد. طبق یک اصطلاح، اسلام به دین حق اطلاق می‌شود که علاوه بر دین خاتم، سایر ادیان آسمانی را نیز که در زمان خود معتبر بوده‌اند دربر می‌گیرد. طبق اصطلاحی دیگر، اسلام اختصاص به دین خاتم دارد. طبق این اصطلاح، گاه تنها آموزه‌هایی که از کتاب و سنت به‌دست می‌آید اسلام نامیده می‌شود. اما در اینجا مقصود از اسلام مجموعه تعالیم نظری و عملی‌ای است که معطوف به سعادت حقیقی و ابدی انسان‌اند؛ تعالیمی که علاوه بر ادله معتبر عقلی، از راه قرآن و سنت معصومان (علیهم‌السلام) به‌دست می‌آیند. البته همه آنچه در قرآن و سنت معتبر معصومان (علیهم‌السلام) آمده است، از آن جهت که پذیرفتن‌شان تصدیق خدا و رسول است در سعادت حقیقی انسان مؤثرند، و از همین جهت جزء اسلام دانسته می‌شود.

## تعاریف

### ج) علم اسلامی

برای اتصاف علم به «اسلامی بودن» ادنی مناسبت کافی است. این مناسبت‌ها ممکن است وجود مقاصد، مبانی یا منابع مشترک باشند، و در نتیجه، علم اسلامی اصطلاحات متعددی خواهد داشت. اما منظور ما از علم اسلامی، علمی است که افزون بر اینکه با اسلام مسائل مشترک دارد، مبانی، اهداف و منابع آن نیز با اسلام موافق باشد. اما اگر علمی در یکی از این سه مورد با اسلام موافق نباشد، اسلامی نخواهد بود. همچنین ممکن است بخشی از علم، اسلامی، و بخشی از آن غیر اسلامی باشد. اما اگر علمی با اسلام مسئله مشترکی نداشت، از مقسم اسلامی و غیر اسلامی خارج خواهد بود. برای مثال، ریاضیات، اسلامی و غیر اسلامی ندارد، مگر آنکه کسی کاربردهای علم را نیز در ملاک اتصاف علم به اسلامی بودن معتبر بداند.

### د) علوم انسانی

بر اساس تلقی رایج، علوم انسانی<sup>۱</sup> (در مقابل علوم طبیعی و ریاضی) به مجموعه<sup>۲</sup> علوم می‌شوند که به شناخت انسان و توصیف، تبیین و تفسیر پدیده‌های فردی و اجتماعی (از آن جهت که انسانی‌اند، نه از جهت فیزیکی و زیستی)، و جهت بخشی به افعال و انفعالات انسانی می‌پردازند.<sup>۳</sup>

#### 1. Human Sciences.

۲. ممکن است یک علم انسانی خاص به همه این موارد یا برخی از آنها بپردازد.

۳. هنر از آن جهت که مهارت است، خارج از علم است و از فنون به حساب می‌آید؛ اما از آن جهت که قواعدی دارد که قابل بررسی علمی است، از علوم انسانی محسوب می‌شود، و مبانی آن از فلسفه‌های مضاف (فلسفه هنر) است.

## سند تولید علوم انسانی اسلامی

علوم انسانی در تعریف یادشده مبانی خاصی دارند که عموماً زیرشاخهٔ 'Humanities قرار می‌گیرند و بر اساس هدفمان باید به آنها نیز بپردازیم. از سوی دیگر، بر اساس برخی تعاریف، علمی همچون حسابداری، کتابداری، جغرافیا و هتلداری نیز از علوم انسانی محسوب می‌شوند. اما این سنخ از علوم اصالتاً در دستور کار ما قرار نمی‌گیرند.

بدین ترتیب، با توجه به هدف این سند، علوم مورد بررسی شامل دانش‌هایی همچون اخلاق، حقوق، اقتصاد، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مدیریت، علوم تربیتی، علوم سیاسی و تاریخ، و نیز مبانی این علوم، شامل فلسفه، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی و فلسفه‌های مضاف می‌شوند.

### ه) علوم انسانی اسلامی

علوم انسانی چنانچه در مبانی، اهداف و منابع با اسلام موافق باشند، اسلامی خواهند بود.

### و) تولید علوم انسانی اسلامی

تولید علوم انسانی اسلامی فرآیندی است که در آن بر اساس مبانی، اهداف و منابع اسلامی، به پرسش‌هایی که در حوزهٔ علوم انسانی قابل طرح است پاسخ داده می‌شود.

---

۱. این اصطلاح را نیز برخی به علوم انسانی ترجمه کرده‌اند.

## تعاریف

### ز) اسلامی سازی علوم انسانی

مقصود از اسلامی سازی علوم انسانی آن است که علوم انسانی موجود به گونه ای بازسازی شوند که با مبانی، اهداف و منابع اسلامی سازگار باشند.<sup>۱</sup> بنابراین اسلامی سازی علوم را می توان نوعی تولید علوم انسانی محسوب کرد.

---

۱. پاسخ های علوم انسانی موجود به مسائل مربوط، چنانچه بر اساس مبانی، اهداف و منابع معتبر به دست آمده باشند قابل قبول اند؛ اما در صورتی که مبانی، اهداف و منابع آنها با اسلام ناسازگار باشند، در واقع به دلیل استفاده از متدلوژی، منابع یا مبانی نامعتبر، صحیح و کامل نیستند و از این جهت نیازمند بازنگری اند.

## ۳. مراحل تولید علم اسلامی

تولید علم اسلامی فرآیندی است مشتمل بر مراحل زیر:

۱. شناخت نظام اندیشه اسلامی؛<sup>۱</sup>
۲. شناخت فلسفه عام علوم (مبانی و روش‌شناسی و اهداف عام علوم) با رویکرد انتقادی؛<sup>۲</sup>
۳. شناخت فلسفه علم مورد نظر (مبانی، روش‌شناسی و اهداف) با رویکرد انتقادی؛
۴. شناخت موضوعات، مسائل و نظریات رایج در علم مورد نظر با رویکرد انتقادی؛<sup>۳</sup>

۱. مقصود، آشنایی با نظام هماهنگ و به‌هم‌پیوسته اصول و اندیشه‌های بنیادین اسلامی است. این مبانی در برنامه آموزشی مؤسسه در قالب یک دوره فلسفه اسلامی (کتاب آموزش فلسفه) و یک دوره تفسیر موضوعی قرآن کریم (مجموعه معارف قرآن) به همه دانش‌پژوهان آموزش داده می‌شود، و نیز در قالبی دیگر و با رویکرد نوعاً عقلی در طرح ولایت ارائه می‌شود.

۲. منظور از فلسفه عام علوم، آن دسته از مبانی علوم است که خاص یک شاخه یا رشته علمی نیست و شامل مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی، انسان‌شناختی، فرجام‌شناختی، راه و راهنماشناختی، ارزش‌شناختی، از نظر اسلام، با روش‌های عقلی و نقلی معتبر است.

۳. این مرحله به لزوم آموختن نظریات رایج در علوم انسانی موجود با نگاه انتقادی و محققانه اشاره دارد.

## مراحل تولید علم اسلامی

۵. شناخت روش استنباط از منابع اسلامی در علم مورد نظر؛<sup>۱</sup>
۶. تولید فلسفه عام علوم از دیدگاه اسلام؛
۷. تولید فلسفه آن علم از دیدگاه اسلام؛
۸. استخراج و تدوین نظریه اسلام درباره آن علم.

---

۱. منظور ویژگی‌ها و نکات روش‌شناختی اختصاصی است که در استنباط احکام موضوعات خاص از متون دینی مورد نیاز واقع می‌شود.

### ۴. اولویت‌ها در تولید علوم انسانی اسلامی

با توجه به ترتیب منطقی میان خود علوم، و ضرورت‌های کاربردی عام یا مقطعی، تولید علوم انسانی اسلامی نیاز به اولویت‌بندی دارد. بنابراین ملاک اولویت‌بندی می‌تواند یکی از امور زیر باشد:

#### ترتیب منطقی

برخی علوم به برخی دیگر نیاز دارند. علمی که به نیازهای علوم دیگر پاسخ می‌گویند بر علمی که به آنها نیاز دارند، از همان جهت، تقدم منطقی دارند. برای مثال، برخی علوم بیان‌کننده مبانی علم یا علمی دیگرند یا درباره منابع علوم دیگر بحث می‌کنند و یا موضوع علمی دیگر را اثبات می‌کنند. از این رو، پرداختن به علمی مانند معرفت‌شناسی، فلسفه (متافیزیک)، انسان‌شناسی، فلسفه‌های مضاف و اصول استنباط، از جهت ترتیب منطقی، بر بعضی علوم دیگر مقدم است و از این جهت باید در اولویت قرار گیرد.

## اولویت‌ها در تولید علوم انسانی اسلامی

### ضرورت‌های کاربردی

صرف نظر از اولویت منطقی، گاه ضرورت‌های کاربردی موجب می‌شود پرداختن به برخی علوم را بر برخی دیگر مقدم بداریم. این ضرورت‌ها را می‌توان به دو دسته عام و مقطعی تقسیم کرد.

### ضرورت‌های کاربردی عام

پرداختن به برخی علوم یا بخش‌هایی از یک علم که نیاز به آنها مختص زمان و افراد خاصی نیست بر علوم یا دیگر بخش‌های آن علم، از جهت کاربردی مقدم است و اولویت دارد. از این‌رو علوم و معارفی همچون اصول عقاید و اخلاق، که با باورها و ارزش‌های اساسی مردم سرکار دارند و همه ابعاد زندگی آنها را پیوسته جهت می‌دهند در اولویت‌اند.

از جهت دیگر، علوم یا بخش‌هایی از یک علم که نپرداختن به آنها ممکن است تأثیر منفی گسترده و ماندگاری در فرد یا جامعه داشته باشد، در اولویت قرار می‌گیرند؛ غفلت از «مراقبت از کودک در دوران بارداری»، با اینکه به دوره‌ای خاص مربوط است، ممکن است موجب خسارت‌های جبران‌ناپذیر برای کودک شود. چنانکه پرداختن به روان‌شناسی یا تعلیم و تربیت کودک، به‌رغم آنکه به مقطع سنی خاصی اختصاص دارد، مانع بروز ناهنجاری‌هایی است که در صورت بی‌توجهی به آن، همه افراد جامعه تا پایان عمر از آن

## سند تولید علوم انسانی اسلامی

زیان می بینند و از این جهت، بر سایر بخش‌های روان‌شناسی و علوم تربیتی اولویت دارد؛ هرچند ممکن است بخش‌هایی دیگر همچون مسائل جوانان از جهت دیگر اولویت پیدا کند. همچنین است علمی که به طراحی نظام‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی می‌پردازند که اجرای آنها جامعه را دستخوش تحولات اساسی و ماندگار می‌کند.

در مجموع، می‌توان گفت علوم یا بخش‌هایی از یک علم که از جهت افراد، زمان‌ها یا نتایج، کاربرد عمومی‌تری یا اثر ماندگارتری دارند، بر سایر علوم یا بخش‌های دیگر همان علم مقدم‌اند و باید در اولویت قرار گیرند.

### ● ضرورت‌های کاربردی مقطعی

برخی علوم در مقاطع زمانی خاصی ضرورت ویژه می‌یابند. این ضرورت به دلیل شرایط ویژه‌ای است که در مقطع خاصی از زمان پدید می‌آید و طبعاً تابع همان شرایط است؛ چنان که تهاجم نظامی دشمن در مقطعی خاص، ضرورت بسیج نیروها برای آموزش نظامی و اعزام به جبهه‌های نبرد را در پی دارد و آن را در اولویت قرار می‌دهد، اما با تغییر شرایط و در غیر زمان جنگ، این اولویت منتفی می‌شود. به همین ترتیب، ممکن است شرایط خاص زمانی، پرداختن به برخی علوم یا تحقیق درباره موضوعات و مسائل خاصی را در اولویت قرار دهد، مانند پاسخ به شبهات اعتقادی رایج، جمعیت، اقتصاد مقاومتی، انرژی هسته‌ای و امنیت فضای مجازی.

## اولویت‌ها در تولید علوم انسانی اسلامی

ضرورت‌های کاربردی مقطعی، همان‌طور که ممکن است مربوط به شرایط زمانی خاص باشند، می‌توانند به افراد و گروه‌ها یا منطقه مکانی خاصی مربوط باشند؛ چنان‌که ممکن است نوعی بیماری خاص در میان افراد یا منطقه‌ای خاص، پرداختن به درمان را برای آنها اولویت بخشد. به همین ترتیب، ممکن است پژوهش‌های علمی خاصی، مانند پاسخ به شبهات وهابیت یا بهائیت، برای افراد یا جوامعی خاص اولویت داشته باشد.

تمایز نهادن میان ضرورت‌های کاربردی عام و مقطعی از این رو لازم است که در برنامه‌ریزی‌ها، آنچه از جهت ضرورت‌های کاربردی مقطعی مقدم داشته شده است، می‌باید با تغییر شرایط، مورد بازنگری قرار گیرد و متناسب با شرایط جدید، اولویت‌ها تغییر یابند. روشن است که هریک از اولویت‌های بیان‌شده، جهتی خاص دارند و در برنامه‌ریزی و اجرا باید اولویت‌ها را از جهات مختلف در نظر گرفت و آنچه در مجموع اولویت دارد، مقدم داشت.

پس از در نظر گرفتن ملاک‌های اولویت، در برنامه‌ریزی و اجرا، باید امکانات و شرایط واقعی را نیز مد نظر قرار داد، زیرا ممکن است اجرای آنچه اولویت دارد، عملاً امکان‌پذیر نباشد. در این صورت، باید با توجه به امکانات، به ترتیب به اولویت‌های بعدی پرداخت؛ به همین ترتیب، در برنامه‌ریزی و اجرای تولید علوم انسانی اسلامی نیز باید به امکانات توجه کرد و از میان علوم و موضوعات گوناگون، به ترتیب اولویت، به آن دسته از علوم و موضوعات پرداخت که امکانات آن وجود دارد. البته روشن است که این امر به معنای نفی لزوم تلاش برای فراهم کردن امکانات لازم برای پرداختن به اولویت‌ها نیست.

### ۵. اقدامات آموزشی

#### سیاست کلان:

جهت‌دهی فعالیت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری معاونت آموزش به سوی تولید علوم انسانی اسلامی.

این سیاست، از راه‌های زیر پیگیری و اجرا می‌شود:

۱. تدوین برنامه پنج‌ساله و یک‌ساله معاونت آموزش در راستای تولید علوم انسانی اسلامی؛
۲. تدوین برنامه آموزشی گروه‌های علمی در راستای تولید علوم انسانی اسلامی؛
۳. طراحی و بازنگری مقاطع، رشته‌ها و گرایش‌های دارای اولویت، مواد درسی و سرفصل‌های دروس در راستای تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۱. هدف‌گذاری دقیق برای سه مقطع تحصیلی در راستای علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۲. راه‌اندازی رشته فلسفه علوم انسانی با گرایش‌هایی مانند روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی؛

## اقدامات آموزشی

- ۳-۳. طراحی گرایش‌های فلسفه‌های مضاف؛
- ۳-۴. افزودن مواد درسی مورد نیاز، به‌ویژه فلسفه‌های مضاف؛
- ۳-۵. طراحی دوره‌های دکتری آموزشی - پژوهشی، و دکتری پژوهشی با محوریت علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۶. آموزش مهارت‌های پژوهشی متناسب با مقاطع سه‌گانه؛
۴. اهتمام به روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی:
- ۴-۱. آموزش روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی در مقاطع سه‌گانه؛
- ۴-۲. جهت‌دهی بخشی از تحقیقات کلاسی، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری به‌سوی موضوعات مرتبط با روش‌شناسی مزبور؛
۵. بازنگری ضوابط، آیین‌نامه‌ها و مقررات به منظور تسهیل، تقویت و تشویق تولید علوم انسانی اسلامی:
- ۵-۱. اولویت دادن به پذیرش طلاب مستعد و علاقه‌مند به تولید علوم انسانی اسلامی در مقطع ارشد و دکتری در آیین‌نامه‌های مربوط؛
- ۵-۲. لحاظ امتیاز ویژه برای تلاش آموزشی در راستای تولید علوم انسانی اسلامی در تعیین شاخص‌های گروه‌های برتر، تشویق و ارتقای مدیران گروه‌ها و استادان و دانش‌پژوهان؛
۶. تکریم و تشویق گروه‌ها، استادان و دانش‌پژوهان برتر و نمونه در قلمرو علوم انسانی اسلامی:
- ۶-۱. انتخاب آثار علمی برتر دانش‌پژوهان در زمینه اسلامی‌سازی علوم انسانی؛
- ۶-۲. انتخاب استاد نمونه و گروه برتر در زمینه اسلامی‌سازی علوم انسانی؛

## سند تولید علوم انسانی اسلامی

۷. به کارگیری استادان باورمند و توانمند در ابعاد آموزشی، نگرشی و مهارتی در زمینه تولید علوم انسانی اسلامی و به روز آوری آنها؛  
۷-۱. تأکید بر تخصص و تمرکزگرایی در برنامه‌های آموزشی اعضای هیئت علمی در قلمرو علوم انسانی اسلامی؛  
۷-۲. برگزاری کارگاه‌های آموزشی ویژه استادان به منظور کسب مهارت‌های لازم و انتخاب روش‌های تدریس سودمندتر و متناسب‌تر با اهداف اسلامی‌سازی علوم انسانی؛  
۷-۳. حمایت و تشویق استادان برای شرکت در مجامع علمی داخلی و خارجی در زمینه تولید علوم انسانی اسلامی؛  
۷-۴. ایجاد فضای هم‌اندیشی بین استادان و استفاده از تجارب یکدیگر در زمینه تولید علوم انسانی اسلامی؛  
۸. ارائه آموزش‌های لازم برای تولید علوم انسانی اسلامی با رویکرد تطبیقی و انتقادی:  
۸-۱. آموزش مبانی اسلامی (عقلی و نقلی) علوم انسانی؛  
۸-۲. آشناسازی دانش‌پژوهان با رویکرد انتقادی و ایجاد توانمندی تفکر نقدی؛  
۸-۳. آموزش علوم انسانی با رویکرد انتقادی؛  
۸-۴. آموزش فلسفه علوم انسانی با رویکرد انتقادی؛  
۸-۵. آموزش فلسفه‌های مضاف هر رشته با رویکرد انتقادی؛  
۸-۶. جهت‌دهی دروس روش تحقیق نظری و عملی به سوی تقویت مهارت‌های لازم؛  
۹. جهت‌دهی تحقیقات کلاسی، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در راستای تولید علوم انسانی اسلامی بر اساس اولویت‌های اعلام‌شده از سوی معاونت پژوهش؛

## اقدامات آموزشی

- ۹-۱. ابلاغ اولویت‌های پژوهشی مصوب در راستای علوم انسانی اسلامی، به مدیریت تحصیلات تکمیلی و گروه‌های علمی؛
- ۹-۲. حمایت از پژوهش‌های کلاسی دانش‌پژوهان ارشد و دکتری در راستای تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۹-۳. جهت‌دهی، تشویق و حمایت پایان‌نامه‌ها و رساله‌های حوزه تولید علوم انسانی اسلامی؛
۱۰. ارتقای بخشی به فرهنگ تولید علوم انسانی اسلامی در استادان و دانش‌پژوهان:
  - ۱۰-۱. توجیه استادان و دانش‌پژوهان در زمینه ضرورت بازسازی علوم انسانی و تولید علوم انسانی اسلامی؛
  - ۱۰-۲. توجیه دانش‌پژوهان در زمینه اهمیت فقه و اصول و سایر معارف اسلامی برای تولید علوم انسانی اسلامی؛
  - ۱۰-۳. ترویج فرهنگ و اصطلاحات اسلامی، به‌ویژه استفاده از متونی با مضامین اسلامی در آموزش زبان؛
  - ۱۰-۴. ابلاغ اولویت متون درسی مورد نیاز گروه‌های علمی به معاونت پژوهش؛
۱۱. ارتقای بخشی به قدرت استنباط و مهارت بهره‌گیری از منابع اسلامی در تولید علوم انسانی اسلامی:
  - ۱۱-۱. اولویت دادن به استادان آشنا با علوم انسانی اسلامی در تدریس دروس فقه و اصول؛
  - ۱۱-۲. نظارت بر تحصیلات حوزوی دانش‌پژوهان مؤسسه، و حمایت از فعالیت‌های آموزشی آنان در دروس فقه و اصول؛
  - ۱۱-۳. طراحی و برگزاری دروس فقه تخصصی ناظر به حوزه‌های علوم انسانی اسلامی؛

## سند تولید علوم انسانی اسلامی

- ۱۱-۴. طراحی و برگزاری کارگاه‌های آموزشی درباره شیوه‌های استنباط از متون دینی در راستای تولید علوم انسانی اسلامی برای پژوهشگران و دانش‌پژوهان؛
- ۱۱-۵. برگزاری نشست‌های هم‌اندیشی استادان فقه و اصول به منظور کاربردی‌سازی دروس فقه و اصول در جهت تولید علوم انسانی اسلامی؛
۱۲. گسترش تعامل با دیگر مراکز آموزشی و استادان حوزه علوم انسانی اسلامی بر اساس سیاست‌ها و اولویت‌ها:
- ۱۲-۱. امضای تفاهم‌نامه و قرارداد همکاری با مراکز همسو در تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۱۲-۲. همکاری با مراکز همسو در تدوین سرفصل‌های درسی مربوط به علوم انسانی اسلامی؛
۱۳. نظارت و ارزشیابی مستمر جریان تولید علوم انسانی اسلامی در برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزشی:
- ۱۳-۱. طراحی سیستم نظارت و ارزشیابی مستمر در آموزش علوم انسانی اسلامی؛
- ۱۳-۲. ارزشیابی و آسیب‌شناسی مستمر برنامه‌ها و ارائه راهکار به شورای سیاست‌گذاری تولید علوم انسانی اسلامی.

### ۶. اقدامات پژوهشی

#### سیاست کلان:

جهت‌دهی فعالیت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری معاونت پژوهش به سوی تولید علوم انسانی اسلامی.

این سیاست، از راه‌های زیر پیگیری و اجرا می‌شود:

۱. تدوین برنامه‌های پژوهشی در تولید علوم انسانی اسلامی:

۱-۱. تهیه و تنظیم برنامه پنج‌ساله معاونت پژوهش در تولید علوم انسانی اسلامی؛

۱-۱-۱. تهیه نظام موضوعات پژوهشی گروه‌ها همراه با تعیین اولویت موضوعات؛

۱-۱-۲. تهیه برنامه پنج‌ساله گروه‌ها؛

۱-۲. تهیه برنامه‌های سالانه با توجه به امکانات و شرایط کوتاه‌مدت؛

۱-۳. اعلام اولویت‌های پژوهشی در قلمرو علوم انسانی اسلامی به معاونت آموزش به منظور جهت‌دهی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دکتری؛

## سند تولید علوم انسانی اسلامی

۲. بازنگری و تدوین مقررات، ضوابط و آیین‌نامه‌ها به منظور تسهیل، تقویت و تشویق تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۲-۱. تعیین استانداردهای نظریه‌پردازی اسلامی؛
- ۲-۲. تدوین و اصلاح آیین‌نامه‌ها در جهت اولویت دادن به طرح‌های مؤثر در تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۲-۳. تدوین و اصلاح آیین‌نامه‌ها در جهت اولویت دادن به همایش‌های مؤثر در تولید علوم انسانی اسلامی؛
۳. سامان‌دهی امور پژوهشی در راستای تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۱. رصد فعالیت‌های پژوهشی در سطح ملی و بین‌المللی و اطلاع‌رسانی مناسب به گروه‌های علمی؛
- ۳-۲. تعیین پژوهش‌های مورد نیاز با همکاری گروه‌های علمی و برنامه‌ریزی برای اجرای آنها؛
- ۳-۳. جهت‌دهی به طرح‌های پژوهشی بر اساس اولویت‌ها؛
- ۳-۴. جهت‌دهی مقالات موظفی اعضای هیئت علمی به سوی نظریه‌پردازی و تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۵. اقدام برای تشکیل قطب‌های علمی در حوزه علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۶. جهت‌دهی نشست‌های علمی، همایش‌های ملی و بین‌المللی و کارورزی پژوهش در راستای علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۶-۱. طراحی و اجرای دوره‌های کارورزی و کارگاه‌ها؛
- ۳-۶-۲. برگزاری نشست‌های علمی در قلمرو علوم انسانی اسلامی با شرکت صاحب‌نظران برجسته و انتشار مناسب خروجی آن در تولیدات پژوهشی؛
- ۳-۶-۳. برگزاری کرسی‌های آزاداندیشی، نقد و نظریه‌پردازی در قلمرو علوم انسانی اسلامی در همه گروه‌های علمی؛

## اقدامات پژوهشی

- ۳-۷. جهت‌دهی کارگروه‌های پژوهشی به سوی نقد و نظریه‌پردازی در قلمرو علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۸. جهت‌دهی نشریات تخصصی، پژوهشی و ترویجی به سوی تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۸-۱. اختصاص برخی شماره‌های هر نشریه به موضوعی خاص از علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۸-۲. اولویت‌دادن به مقالات مرتبط با علوم انسانی اسلامی؛
- ۳-۹. ترجمه آثار مرتبط با نقد علوم انسانی؛
۴. فراهم آوردن و ارائه خدمات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری مورد نیاز پژوهشگران برای تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۴-۱. تهیه منابع و سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای مورد نیاز در تولید علوم انسانی اسلامی برای کتابخانه، اتاق گروه‌ها و اعضای هیئت علمی؛
- ۴-۲. معرفی امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری مؤسسه در زمینه تولید علوم انسانی اسلامی به پژوهشگران؛
۵. ارتقای بخشی به سطح انگیزش و توانمندی‌های علمی و مهارتی پژوهشگران برای نقد و نظریه‌پردازی در قلمرو علوم انسانی اسلامی با همکاری بخش‌های مربوط؛
- ۵-۱. تکریم و تشویق نظریه‌پردازان در قلمرو علوم انسانی اسلامی؛
- ۵-۱-۱. انتخاب سالانه مقاله، کتاب، پایان‌نامه و رساله برتر در تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۵-۱-۲. معرفی آثار برتر به جشنواره‌ها؛
- ۵-۱-۳. در نظر گرفتن نظریه‌پردازی در علوم انسانی اسلامی به عنوان شاخص برتر در اعطای پایه‌های تشویقی و ارزشیابی سالانه پژوهشگران برای تعیین پژوهشگر و گروه‌های علمی برتر؛

## سند تولید علوم انسانی اسلامی

- ۵-۲. برگزاری کارگاه‌های افزایش مهارت‌های پژوهشی؛
- ۵-۳. ایجاد فرصت‌های مناسب برای ارتقای توانمندی‌های علمی پژوهشگران مانند فرصت‌های مطالعاتی؛
۶. اهتمام به پژوهش‌های بین‌رشته‌ای مورد نیاز اسلامی‌سازی علوم انسانی؛
- ۶-۱. برنامه‌ریزی برای شناسایی و اجرای طرح‌های بین رشته‌ای؛
- ۶-۲. برگزاری نشست‌ها و همایش‌های بین‌رشته‌ای؛
۷. گسترش تعامل با دیگر مراکز پژوهشی و نظریه‌پردازان حوزه علوم انسانی اسلامی بر اساس سیاست‌ها و اولویت‌ها؛
- ۷-۱. امضای تفاهم‌نامه و قرارداد همکاری با مراکز همسو در تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۷-۲. برگزاری همایش‌ها و نشست‌های مشترک با مراکز همسو در تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۷-۳. مشارکت دادن مراکز همسو در تشکیل قطب‌های علمی؛
- ۷-۴. تبادل استاد و اعضای هیئت علمی با مراکز همسو برای عضویت در شوراهای علمی مرتبط؛
- ۷-۵. همکاری با مراکز همسو در تولید کتاب‌های درسی مورد نیاز علوم انسانی اسلامی؛
۸. نظارت و ارزشیابی مستمر جریان تولید علوم انسانی اسلامی در برنامه‌ها و فعالیت‌های پژوهشی؛
- ۸-۱. طراحی سیستم نظارت و ارزشیابی مستمر در تولید علوم انسانی اسلامی؛
- ۸-۲. انجام ارزشیابی و آسیب‌شناسی مستمر برنامه‌ها و ارائه راهکار به شورای سیاست‌گذاری تولید علوم انسانی اسلامی.